

UNIVERSITY OF BELGRADE - FACULTY OF SPECIAL
EDUCATION AND REHABILITATION

THE EUROPEAN ASSOCIATION ON EARLY
CHILDHOOD INTERVENTION

EUROPEAN ASSOCIATION OF SERVICE PROVIDERS
FOR PERSONS WITH DISABILITIES

Eurlyaid Conference 2017

**Early Childhood Intervention:
For meeting sustainable
development goals of the
new millennium**

PROCEEDINGS

*Belgrade, Serbia
October, 6 - 8th 2017*

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SPECIAL
EDUCATION AND REHABILITATION

THE EUROPEAN ASSOCIATION ON EARLY CHILDHOOD
INTERVENTION

EUROPEAN ASSOCIATION OF SERVICE PROVIDERS FOR
PERSONS WITH DISABILITIES

Eurlyaid Conference 2017

Early Childhood Intervention:
For meeting sustainable
development goals of the
new millennium

PROCEEDINGS

Belgrade, Serbia
October, 6 – 8th 2017

PROCEEDINGS

PUBLISHER / IZDAVAČ

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia /
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

FOR PUBLISHER / ZA IZDAVAČA

Prof. dr Snežana Nikolić
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia /
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

EDITORS / UREDNICI

Prof. dr Mirko Filipović
Prof. dr Branislav Brojčin
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia /
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

REVIEWER / RECENZENTI

Prof. dr Zorica Matejić-Đuričić
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia /
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
PhD Jean Jacques Detraux
University of Liège, Liège – Department of Psychology: Cognition and Behavior,
Special Education
Jürgen Kühn
University of Applied Sciences, Emden, Germany

PROOFREADING AND CORRECTION / LEKTURA I KOREKTURA

Maja Ivančević-Otanjac

DESIGN AND PROCESSING / DIZAJN I PRIPREMA

Biljana Krsić
Zoran Jovanković
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia /
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Proceedings will be published in electronic format CD.

Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-101-3

Podsticanje socijalne kompetentnosti dece bez roditeljskog staranja¹

Marija Jelić, Irena Stojković

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

U ovom preglednom radu razmatran je kvalitet socijalne podrške i zaštite dece bez roditeljskog staranja u kontekstu mogućnosti razvijanja njihove socijalne kompetentnosti. Polazeći od pretpostavke da kvalitetna socijalna podrška i zaštita dece bez roditeljskog staranja može ublažiti posledice neadekvatnog roditeljskog staranja, analiza izdvojenih radova organizovana je oko dva istraživačka pitanja: (1) Da li različiti oblici zaštite imaju različite efekte na razvijanje socijalne kompetentnosti dece bez roditeljskog staranja? (2) Da li metode i sredstva vaspitno-korektivnog rada profesionalaca u institucijama podstiču razvijanje socijalne kompetentnosti dece bez roditeljskog staranja? U skladu sa ovim pitanjima u prvom delu rada dat je prikaz dosadašnjih istraživanja o socijalnoj kompetentnosti dece bez roditeljskog staranja poređenjem njihovog socijalnog funkcionisanja u institucijama i hraniteljskim porodicama. Ostvaren stepen socijalne kompetentnosti i kvalitet socijalnog funkcionisanja dece bez roditeljskog staranja razmatran je kao pokazatelj ishoda preduzetih mera socijalne zaštite i podrške. Na tim osnovama, u drugom delu rada kritički su analizirane metode i sredstva vaspitno-korektivne prakse u institucijama, a koje su u funkciji podsticanja socijalne kompetentnosti dece. Uvidom u teorijske i empirijske nalaze naših i stranih autora ukazano je na protektivne faktore i faktore rizika u ovoj oblasti. Na kraju rada izvedene su implikacije za praksu u smislu podsticanja socijalne kompetentnosti dece bez roditeljskog staranja.

Ključne reči: *socijalna kompetentnost, deca bez roditeljskog staranja, socijalna zaštita i podrška, metode i sredstava vaspitanja*

Kada dete zbog neadekvatnog porodičnog staranja dospe u stanje potrebe za socijalnom zaštitom, zadatak profesionalaca je da izborom adekvatnog oblika zaštite, kroz podršku i promociju detetovih prava i interesa, ovoj deci obezbede sigurne uslove za pravilan psihofizički i socijalni razvoj. „Sigurni uslovi” ne znače samo smeštaj deteta u okolinu gde će biti fizički zaštićeno od svih oblika ugroženosti koje su prethodile izdvajanju, već uključuju preduzimanje različitih mera zaštite i

¹ Rad je nastao u okviru projekta koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, broj projekta III 47015.

podrške usmerenih na oporavak deteta od stresnih i traumatskih događaja i podsticanje njihovog daljeg razvoja. Cilj rada je da efekte socijalne zaštite i podrške na socijalnu kompetentnost dece sagledamo dvojako: kroz prikaz istraživanja o ostvarenom stepenu socijalne kompetentnosti dece u različitim oblicima zaštite i kroz analizu relevantne literature o metodama i sredstavima vaspitno-korektivnog rada.

Socijalna kompetentnost dece bez roditeljskog staranja

Relevantna literatura koja ukazuje na uslove u kojima dalje žive deca bez roditeljskog staranja uglavnom se bazira na poređenju institucionalnog i porodičnog konteksta odrastanja i njihovih različitih efekata na dalji psihosocijalni razvoj i socijalizaciju dece. Primenom Akenbakovog upitnika samoprocene dece koja žive u domovima i hraniteljskim porodicama u Hrvatskoj (Ajduković & Sladović Franz, 2004) pokazano je da samo 35% dece u domovima, u odnosu na 75% dece u hraniteljskim porodicama, ima nizak rezultat na skalama eksternalizovanih (agresivnost, laganje...) i internalizovanih problema (simptomi depresije i anksioznosti, nisko samopoštovanje...). Pošto su prethodna iskustva dece smeštene u domove i hraniteljske porodice suštinski ista, lošije funkcionisanje dece u domovima ne bi se moglo objasniti prethodnim neadekvatnim porodičnim staranjem već karakteristikama vezanim za domsku zaštitu. U prilog ovome autori navode nalaz da nivo internalizovanih i eksternalizovanih problema u ponašanju nije značajno povezan s nivoom doživljenog stresa pre izdvajanja iz porodice već sa aktuelnim nivoom svakodnevnog stresa u domu i doživljenom slabijom socijalnom podrškom. Što je duži boravak deteta u instituciji, ono se prilagođava zahtevima doma ali je dete u domu u većem riziku za socijalno nekompetentno ponašanje od dece koja žive sa prirodnim roditeljima ili u hraniteljskim porodicama. I u odnosu na decu koja žive u primarnoj porodici dobijeni su slični podaci. Prema vrsti problema nešto češće se radi o internalizovanim nego eksternalizovanim problemima (Sladović Franz, 2003; Ajduković, Rajhvajn Bulat & Sladović Franz, 2007). Ovakvi nalazi dobijeni su i u našoj sredini kada su u pitanju tipična deca bez roditeljskog staranja, ali za decu sa lakom intelektualnom ometenošću je pokazano da ona u domu imaju manje emocionalnih problema nego njihovi vršnjaci sa roditeljskim staranjem (Jelić i Stojković, 2016a). U istom istraživanju potvrđeno je da deca bez roditeljskog staranja, nezavisno od intelektualnog statusa, imaju statistički značajno više problema u ponašanju nego njihovi vršnjaci sa roditeljskim staranjem. I ranija istraživanja izveštavaju da veliki procenat dece, koja su ispoljavala oblike neprilagođenog ponašanja pre dolaska u ustanovu, isto ponašanje, i to u većoj meri, ispoljava i u domu (Plut i Popadić, 2007; Vidanović, 1998). Uz nalaz da se deca bez roditeljskog staranja statistički značajno ređe prosocijalno ponašaju od dece sa roditeljskim staranjem (Ajduković, Rajhvajn Bulat & Sladović Franz, 2008; Jelić i Stojković, 2016b), saopšteni nalazi upućuju na to da metode i sredstava vaspitno-korektivnog rada u domovima ne doprinose socijalnoj kompetentnosti dece.

Socijalna podrška i zaštita - protektivni i rizični faktor socijalne kompetentnosti dece

Osnovna prednost institucionalne zaštite u odnosu na hraniteljstvo ogleda se u činjenici postojanja profesionalaca koji bi trebalo da nizom vaspitnih metoda i sredstava osiguraju detetu socijalnu pomoć i podršku. Socijalna podrška podrazumeva postojanje ili dostupnost osoba na koje se oslanjamo, koje nam daju do znanja da o nama brinu, vole nas i cene (Sarason, Sarason & Pierc, 1990). Kada su u pitanju deca bez roditeljskog staranja, posebno je važna emocionalna podrška i podrška samopoštovanju, informacijska podrška u rešavanju problema i suočavanju sa negativnim događajima ili kognitivno vođenje, instrumentalna podrška kroz materijalnu pomoć i podrška koja se odnosi na druženje i zajedničke aktivnosti u slobodnom vremenu.

Nalazi istraživanja pokazuju da deca smeštena u dečje domove percipiraju manje emocionalne i podrške samopoštovanju u odnosu na decu koja žive u hraniteljskim ili prirodnim porodicama (Pešikan i Stepanović, 2002; Sladović Franzi & Mujkanović, 2003). Emocionalna podrška najčešće se ostvaruje putem pohvala, ohrabrenja, ispoljavanja ljubavi i pažnje, što doprinosi razvoju samopoštovanja i prosocijalnog ponašanja kod dece (Joksimović, 1999). Ovi socijalni potkrepljivači su posebno efikasni za onu decu koja pokazuju internalizovane probleme, imaju osećanje manje vrednosti, povučeni su (Lalić-Vučetić, 2007) ili imaju teškoće u razvoju (Witzel & Marcel, 2003). Analiza vrste potkrepljivača, tj. nagrade, koje se najčešće dobijaju u domu ukazuje da su u prvom redu prisutni materijalni (dupli džeparac, kupovina garderobe...), a nedovoljno često socijalni potkrepljivači (pohvale, zagrljaj, osmeh...) ili u vidu aktivnosti (ekskurzije, odlasci u bioskop, izleti...). Materijalne nagrade mogu da deluju podsticajno, ali njima se, za razliku od drugih vrsta potkrepljivača, ne može ostvariti unutrašnja motivacija. Materijalne nagrade mogu biti efikasne kada druge vrste podsticaja nije moguće primeniti ili nemaju efekte na podsticanje socijalno kompetentnog ponašanja. Standardi podsticanja treba da budu takvi da svi imaju šansu da budu nagrađeni, ali treba voditi računa da ono što je potkrepljivač za jedno dete ne mora da bude i za drugo. Zbog toga bi vaspitači trebalo da vode računa šta je (koji događaj) potkrepljivač za određeno dete, od koga ili čijim posredstvom treba da ga dobiju i to na koji način neki događaj postaje potkrepljivač.

Mada je nagrađivanje efikasno sredstvo u povećanju socijalnih ishoda u radu sa decom koja pokazuju problematične oblike ponašanja, nalazi istraživanja pokazuju da u vaspitno-korektivnoj praksi preovlađuju kažnjavanje i negativno potkrepljenje. Metode sprečavanja problema u ponašanju (krađe, vršnjačko nasilje, bežanje iz doma) uključuju mere kao što su ukidanje džeparca, zabrana izlaska, isključenje ili premeštaj u drugi dom (Barter, Renold, Berridge & Cawson, 2004; Pešikan i Stepanović, 2002; Sladović Franz, Kregar Oreškov & Vejmelka, 2007). Bez obzira o kom se prekršaju radi, čak i kao pretnja da za određeno ponašanje

dete može biti isključeno ili premešteno u drugi dom predstavlja veoma ozbiljan pritisak na dete. Konvencija o pravima deteta sadrži i prava dece smeštene u dečjim domovima i naglašava da disciplinovanje dece mora biti usklađeno sa uzrastom, da isključuje bilo kakve oblike fizičkog kažnjavanja i da deca imaju pravo da znaju koje su sankcije u domu propisane. Paradoksalno, rezultati istraživanja ukazuju na grubo verbalno disciplinovanje dece i fizičko kažnjavanje od strane vaspitača (Barter *et al.*, 2004; Cantwell, 2005; Plut i Popadić, 2007; Sladović Franz *et al.*, 2007). Mnogo značajnije, i u suštini pomenute odredbe Konvencije, jeste da fizičko kažnjavanje najčešće ne dovodi do suzbijanja problematičnog ponašanja već ga samo privremeno inhibira, a nekada izaziva i sasvim suprotne efekte, te doprinosi ozbiljnijim formama emocionalnih i problema u ponašanju dece (Jelić, 2015). Učestale kazne dovode do osećanja nesigurnosti deteta, nepoverenja u sebe i svoje mogućnosti, a zatim i do okretanja ka vršnjacima koji dele iste vrednosti i pogled na svet i od kojih su prihvaćeni i podržavani.

Za prosocijalni razvoj dece posebno je važna indukcija, tehnika kojom odrasli ukazuju detetu na posledice njegovog ponašanja po druge. Kognitivno vođenje kroz definisanje, razumevanje i suočavanje s problemom vid je informacione podrške detetu. Ona ne podrazumeva samo objašnjenje o opštim pravilima ponašanja, već i usmeravanje pažnje na konkretnu situaciju ukazivanjem na razloge zašto se treba ili ne treba ponašati na određeni način i na efekte koji proizilaze iz različitog ponašanja. Ovim putem odrasli kod dece podstiču empatiju, a istovremeno oni se upućuju na alternativno, adekvatnije ponašanje (Krevans & Gibbs, 1996).

Pedagoške implikacije

Sudeći prema svemu navedenom moglo bi se reći da metode i sredstva, koje profesionalci u domskoj zaštiti primenjuju u cilju podsticanja pozitivnog i sprečavanja negativnog ponašanja dece, pre negativno nego pozitivno utiču na razvoj socijalne kompetentnosti dece bez roditeljskog staranja. Prikaz i analiza dosadašnjih istraživanja u ovoj oblasti ukazuju da su reakcije na agresivne i destruktivne modele ponašanja dece u institucijama najčešće oslanjaju na neki od metoda čiji je cilj sprečavanje takvih negativnih ponašanja uz nedovoljnu usmerenost na podsticanje i povećanje učestalosti alternativnih konstruktivnih vidova ponašanja. Od zaposlenih se očekuje da budu osetljivi za potrebe dece koja su pod rizikom i da u većoj meri primenjuju metode podsticanja. Kroz kognitivno vođenje, kombinovanjem pozitivnih spoljašnjih podsticaja i unutrašnjih motiva stvaraju se situacije u kojima dete doživljava uspeh. Uslov uspešnosti postupaka nagrađivanja i kažnjavanja jeste kvalitet emocionalnog odnosa između deteta i osobe koja ga vaspitava. Sami vaspitači i drugi odrasli svojim ponašanjem i komunikacijom trebalo bi da budu model ponašanja koji žele da prenesu. Deci sa negativnim porodičnim uzorima i traumatičnim iskustvom pozitivni modeli su potrebni kao sredstvo podsticaja. Za podsticanje socijalne kompetentnosti dece

u institucijama od značaja je klima koju zajednički svi stvaraju i održavaju, a pre svega kompetencije zaposlenih da odgovore na konkretne potrebe dece i pruže im kvalitetnu socijalnu podršku.

LITERATURA

1. Ajduković, M., & Sladović Franz, B. (2004). Samoprocjene ponašanja djece i mladih u dječjim domovima i u udomiteljskim obiteljima u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 13(6), 1031-1054.
2. Ajduković, M., Rajhvajn Bulat, L., & Sladović Franz, B. (2007). Značenje ljestvice depresivnosti za djecu u procjeni mentalnog zdravlja djece i adolescenata u javnoj skrbi. *Socijalna psihijatrija*, 35(3), 107-118.
3. Ajduković, M., Rajhvajn Bulat, L., & Sladović Franz, B. (2008). Agresivno i prosocijalno ponašanje djece u dječjim domovima. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(2), 185-213.
4. Barter, C., Renold, E., David Berridge, D., & Cawson, P. (2004). *Peer Violence in Children's Residential Care*, Palgrave, Basingstoke.
5. Cantwell, N. (2005). *Violence in residential facilities for children*. Background paper. Regional consultation for the UN Study on Violence Against Children. Ljubljana, 5-7 July.
6. Jelić, M. (2015). *Pedagoške implikacije razvijanja socijalne kompetentnosti dece i mladih bez roditeljskog staranja*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu
7. Jelić, M. i Stojković, I. (2016a). Teškoće u socijalnom funkcionisanju adolescenata različitog porodičnog i intelektualnog statusa. *Nastava i vaspitanje*, LXV(2), 309-328.
8. Jelić, M. i Stojković, I. (2016b). Porodica i intelektualne sposobnosti adolescenata kao činioci njihovog prosocijalnog ponašanja. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 48(1), 48-69.
9. Joksimović, S. (1999). Razvoj i podsticanje altruizma mladih, *Nastava i vaspitanje*, 5, 605-616.
10. Krevans, J., & Gibbs, J. C. (1996). Parents' use of inductive discipline: Relations to children's empathy and prosocial behavior. *Child Development*, 67(6), 3263-3277.
11. Lalić-Vučetić, N. (2007). *Podsticanje učenika pohvalom i nagradom*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
12. Pešikan, A. i I. Stepanović (2002). Sistem brige o deci bez roditeljskog staranja- viđen očima dece. U B. Kuzmanović (Ur.), *Deca bez roditeljskog staranja* (277-334). Beograd: Save the Children i Institut za psihologiju.
13. Plut, D. i Popadić, D. (2007). *U lavirintu nasilja: istraživanje nasilja u ustanovama za decu bez roditeljskog staranja u Srbiji*. Beograd: Institut za psihologiju.
14. Sarason, B. R., Sarason, I. G., & Pierce, G. R. (1990). *Social support – An interactional view*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

15. Sladović Franz, B. (2003). *Psihosocijalni razvoj djece u dječjim domovima*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
16. Sladović Franz, B., & Mujkanović, Đ. (2003). Percepcija socijalne podrške djeci u dječjim domovima i u udomiteljskim obiteljima. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 10(2), 161-170.
17. Sladović Franz, B., Kregar Oreškov, K., & Vejmelka, L. (2007). Iskustvo života u dječjem domu: kvalitativna analiza izjava mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 14(3), 553-578.
18. Vidanović, I. (1998). Nasilje nad decom u dečijim domovima. U M. Milosavljević (Ur.), *Nasilje nad decom* (189-201). Beograd: Fakultet političkih nauka.
19. Vidanović, I. (2002). Bivši korisnici porodičnog i domskog smeštaja U B. Kuzmanović (Ur.): *Deca bez roditeljskog staranja* (335-364). Beograd: Save the Children i Institut za psihologiju.
20. Witzel, B.S., & Mercer, C.D. (2003). Using rewards to teach students with disabilities: Implications for motivation. *Remedial and Special Education*, 24, 88-96.

ENCOURAGING SOCIAL COMPETENCE OF CHILDREN WITHOUT PARENTAL CARE

Marija Jelić, Irena Stojković

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Research subject: In this review paper, we consider the quality of social care and support of children without parental care as contexts of the development of their social competence.

Methods: Assuming that the quality of social care and support of children without parental care can buffer the consequences of improper parental care, the analysis of selected works is organized around two research questions: (1) Do different forms of care have different effects on the development of social competence of children without parental care? (2) Do the methods and resources of educational-corrective work in institutions encourage the development of social competence of children without parental care? In accordance with these issues, the first part of the paper provides an overview of research on social competence of children without parental care by comparing their social functioning in institutions and foster families. The degree of social competence and quality of social functioning of children without parental care is considered as a result of the undertaken measures of social care and support.

Results: We critically analyze methods and resources of educational-intervention practices in institutions as important factors for encouraging social competence of children without parental care. Based on the review of theoretical and empirical research from Serbia and other countries, protective and risk factors in this area are highlighted.

Conclusion: The concluding part of the paper points out implications for practice with regard to encouragement of social competence of children without parental care.

Key words: social competence, children without parental care, social care and support, methods and resources of education